

GRZEGORZ SZAMOCKI, GDAŃSK

OBRAZ BOGA W KSIĘDZE JOZUEGO

Liczne wzmianki o Bogu w Księdze Jozuego wskazują na rozmaite Jego cechy i aspekty działania. Lektura krytyczna tej księgi, prowadząca do rozpoznania w niej różnych źródeł i warstw redakcyjnych, zasugerowała egzegetom, by w odmienności tych źródeł i warstw widzieć uzasadnienie różnych przedstawień Boga: Od koncepcji JHWH jako Boga sankcjonującego przemoc w Joz 2–12 po Jego obraz w rozdziałach 1 i 23–24, odpowiadający późniejszej myśli deuteronomistycznej, w której dominuje boskie wezwanie do posłuszeństwa Torze jako odpowiedzi na relację przymierza (1,6-7; por. 23,5-7).¹ Które z tych przedstawień Boga jest jednak głosem objawienia?

W myśl tezy Martina Notha, o deuteronomistycznym dziele historycznym,² rozmaite koncepcje Boga, które dają o sobie znać w Księdze Jozuego, niezależnie od swojego wieku i pierwotnego kontekstu, zostały włączone w służbę deuteronomistycznej historii, przedstawiającej Boga JHWH jako zaangażowanego na rzecz Izraela i akcentującego swoją suwerenność.

Zaawansowane badania nad Księgą Jozuego skłaniają biblistów ku poszukiwaniom skupiającym się na przesłaniu świętego tekstu, płynącym z jego ostatecznej wersji, z uwzględnieniem historycznych i religijnych uwarunkowań jej pierwszych adresatów. Takie podejście pozwala dostrzec, że obraz Boga przedstawiony w Księdze Jozuego zależy często od perspektywy wypowiedzi. Ta różni się nieco w zależności od mówiącego. W Księdze Jozuego mamy zasadniczo trzy reprezentatywne perspektywy wypowiedzi o Bogu, mianowicie: perspektywę Boga, perspektywę Izraelitów, w tym narratora i Jozuego, oraz perspektywę obcych. Uwzględnienie odmienności tych perspek-

¹ W. Brueggemann, *The God of Joshua... Give or Take the Land*, Interpretation 66(2012)2, s. 167-168; zob. również J.L. Kugel, *The God of Old: Inside the Lost World of the Bible*, New York 2003.

² M. Noth, *Übertlieferungsgeschichtliche Studien. Die sammelnden und bearbeitenden Geschichtswerke im Alten Testament*, Tübingen 1957².

tyw pomaga niekiedy w odczytaniu przesłania o Bogu skierowanego do czytelników księgi.

Charakterystyka Boga w Księdze Jozuego

Bóg bliski Izraelowi

W Księdze Jozuego są wypowiedzi, w których Izraelici określają JHWH jako „nasz Bóg” (^elōhênûe – 18,6; 22,19.29; 24,17.24). Ten sposób mówienia o JHWH znajdujemy również w innych księgach Biblii Hebrajskiej, których teksty dotyczą dziejów Izraela jako ludu JHWH (^am jhwh), poczynając od Księgi Wyjścia (np. 5,3; 8,6; 10,25.26) a skończywszy na Drugiej Księdze Kronik (np. 2,3; 13,10; 32,11). Według słów Jozuego w Joz 24,17-18 świadectwem, że JHWH jest Bogiem Izraelitów (por. 9,18), i oni mogą go uznać za swego Boga, było wyprowadzenie przodków z niewoli egipskiej, nadzwyczajna ochrona w czasie wędrówki przez pustynię i wypędzenie przed nimi dotychczasowych mieszkańców Kanaanu.

Na szczególną bliskość Boga JHWH w stosunku do Izraela wskazują wszystkie wzmianki o wzajemnej komunikacji między Bogiem a Izraelitami. W Księdze Jozuego czytamy, że Bóg mówił do Izraelitów oraz rozmawiał z Jozuem, tak samo jak kiedyś rozmawiał z Mojżeszem (24,27; 1,1; 20,1-2). Do Jozuego JHWH zwracał się najczęściej. Komunikował mu swoją wolę (np. 1,3-5; 3,7; 6,2; 10,8), wydawał polecenia (np. 1,2; 4,2-3.15; 5,2; 18,1), pouczał i podtrzymywał na duchu (np. 1,6-9; 5,9; 8,1). Jedynie ze słów przypisanych Jozuemu wynika, że JHWH przemawiał również do całego ludu izraelskiego. Jeden raz Jozue, zwracając się do rodaków, podkreślił, że JHWH mówił do nich bezpośrednio, tak że mogli Go słyszeć (24,27). W dwóch miejscach Jozue zaświadcza, że on przekazuje ludowi słowa JHWH (3,9; 24,2 – „Rzekł Jozue do całego ludu: Tak powiedziała JHWH, Bóg Izraela”).

W Joz 10,14 narrator wyraźnie podaje, że JHWH „wysłuchał głosu człowieka” (^šm' jhwh b^eqól 'iš). To stwierdzenie jest częścią zawartego w Joz 10,14 podsumowującego zakończenia opisu zwycięskiej walki Izraelitów pod wodzą Jozuego z koalicją królów aramejskich przy Gibeonie. Jako takie odpowiada ono frazie wprowadzającej w Joz 10,12, gdzie narrator informuje o zwróceniu się Jozuego słowami do JHWH: „Wtedy Jozue powiedział do JHWH, ...” (w. 12a).

Obydwie uwagi narratora stanowią ramy dla wypowiedzi: „Słońce, stań w Gibeonie, i ty księżycu w dolinie Ajalon. I stanęło słońce i księżyc się zatrzymał, aż pomścił się lud nad wrogami swymi” (10,12b-13a). W przypadku tych zdań mamy do czynienia najprawdopodobniej z cytatem pieśni pochwalnej, której źródłem był zbiór zwany *Księgą Sprawiedliwego* (10,13b).³

Samo polecenie z Joz 10,12b, wzywające słońce i księżyc do zatrzymania się, może robić wrażenie, jakoby Jozue zwracał się bezpośrednio do tych dwóch ciał niebieskich, które u sąsiadów Izraela mogły uchodzić za bóstwa. Rozkaz Jozuego mógłby być wówczas rozumiany jako oddanie im czci i modlitwa zanoszona do nich. Kontekst wypowiedzi, głównie wcześniejsza uwaga narratora o zwróceniu się Jozuego do JHWH (10,12a), nie dopuszcza jednak takiej możliwości. W rzeczywistości Jozue swoje wezwanie kierował do JHWH. On był przekonany, że JHWH jest mu bliski i wysłucha jego głosu. Słońce i księżyc nie były dla Jozuego bóstwami, lecz tylko wyznacznikami czasu, pełniły funkcję służebną. Zgodnie zresztą z porządkiem wyznaczonym już przy stwarzaniu świata (Rdz 1,14-18). Zatrzymanie się owych dwóch ciał niebieskich przedłużyło dzień i umożliwiło większe zwycięstwo Izraelitów.

Cytat ze starej poezji posłużył do wyrażenia prawdy o wielkości JHWH, który gwarantuje zwycięstwo Izraela, a także o wielkości Jozuego, który żył w bliskiej relacji z JHWH, nacechowanej wzajemnym zaufaniem. Według aktualnego tekstu Księgi Jozuego, to JHWH spowodował zatrzymanie się słońca i księżyca. JHWH, a nie słońce i księżyc, wysłuchał wezwania Jozuego, odpowiedział na jego wyjątkową modlitwę i tym samym wywyższył go (por. Joz 4,14).⁴ Dla autora lub redaktora tekstu ten fakt wysłuchania przez JHWH głosu

³ Tytuł *Księga Sprawiedliwego* pojawia się jeszcze w 2Sm 1,18, jako źródło pieśni żałobnej zaśpiewanej przez Dawida ku czci Saula. Jest możliwe, że autor lub redaktor opowiadania użył go do nazwania zbioru starej poezji, który się jednak nie zachował z powodu treściowych sprzeczności z jahwistyczną i deuteronomistyczną teologią dziejów. Tak np. V. F r i t z, *Das Buch Josua*, Handbuch zum Alten Testament 1/7, Tübingen 1994, s. 112; zob. np. D. L. C h r i s t e n s e n, *The Book of Jashar*, w: D. N. F r e e d m a n (red.), *Anchor Bible Dictionary*, t. 3, New York 1992, kol. 646-657; B. K. W a l t k e, *Joshua*, w: D. A. C a r s o n i in. (red.), *New Bible Commentary: 21st Century Edition*, Leicester 1994, s. 246.

⁴ O podobnym zdarzeniu wspominał Homer w swojej *Iliadzie* (II,412), gdzie czytamy, że Agamemnon prosi Dzeusa, aby ten powstrzymał słońce przed zachodem, aż Achajowie zwyciężą Trojan. Modlitwa Agamemnona nie została jednak wysłuchana. „Dzeus mu nie miał spełnić błagania. Przyjął świętą ofiarę, lecz zesłał znoje okrutne” (II,419-420); cyt. za: H o m e r, *Iliada*, tłum. I. W i ś n i e w s k i, Kraków 1984, s. 37.

człowieka był większym cudem niż zatrzymanie się słońca.⁵ Dlatego w podsumowaniu całego wydarzenia narrator stwierdza, że nigdy nie było takiego dnia, by JHWH wysłuchał głosu człowieka (10,14a). Wyjątkowość opisanego zdarzenia została w tekście ukazana jako szczególnie ważna: W tym jednym momencie w czasie JHWH wysłuchał głosu człowieka.

W Biblii Hebrajskiej znajdujemy jeszcze przynajmniej dwie podobnie brzmiące wypowiedzi ze stwierdzeniem, że JHWH wysłuchał głosu ludzi (*wajjišma' jhwh b'qôl ...*). Według Lb 21,3, JHWH wysłuchał Izraelitów, którzy Mu ślubowali wyegzekwowanie prawa cheremu na miastach kananejskich przez obłożenie ich klątwą, o ile JHWH wyda lud tych miast w ręce Izraela (Lb 21,2).⁶ Z kolei w 1Krl 17,22 czytamy o wysłuchaniu Eliasza, który błagał JHWH o przywrócenie do życia syna wdowy z Sarepty. W tym przypadku chodzi o łaskawe wysłuchanie prośby skierowanej bezpośrednio do Boga.

W Joz 10,12 Jozue nie błagał Boga, lecz zwrócił się do Niego, wydając rozkaz ciałom niebieskim – Bożym stworzeniom. Ten rozkaz wyraził głębokie zaufanie Jozuego wobec JHWH. Z kolei odpowiedź JHWH była wręcz Jego posłuszeństwem okazanym Jozuemu (*šm' jhwh b'qôl 'iš*).⁷ Wyraziła ogromne uznanie dla jego wiary i postawy.

Bóg działający dla dobra Izraela

Pod Gibeonem JHWH wysłuchał głosu Jozuego i zatrzymał słońce i księżyc. W ten sposób przedłużył dzień i umożliwił wielkie zwycię-

⁵ Por. M.H. W o u d s t r a, *The Book of Joshua*, The New International Commentary on the Old Testament, Grand Rapids, Michigan 1981, s. 176; R.G. B o l i n g, *Joshua. A new Translation with Notes and Commentary*, The Anchor Bible 6, Garden City-New York 1982, s. 283-285; V. F r i t z, *Das Buch Josua*, s. 112; R.D. N e l s o n, *Joshua. A Commentary*, The Old Testament Library, Louisville, Kentucky 1997, s. 144-145; J.F.D. C r e a c h, *Joshua*, Interpretation. A Bible Commentary for Teaching and Preaching, Louisville 2003, s. 91; J.L. S i c r e, *Giosuè*, Commenti biblici, Roma 2004, s. 219-220; H.M. D a l l a i r e, *Joshua*, w: T. L o n g m a n III, D.E. G a r l a n d (red.), *The Expositor's Bible Commentary. Revised Edition*, t. II: *Numbers-Ruth*, Grand Rapids, Michigan 2012, s. 931-932.

⁶ Na temat prawa cheremu zob. np. G. S z a m o c k i, *Tożsamość biblijnego Izraela a postawy tolerancyjne w świetle Starego Testamentu*, *Studia Gdańskie* 29 /2011, s. 66-71.

⁷ Zob. np. L. K o e h l e r, W. B a u m g a r t n e r, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, t. I, Leiden 1995³, kol. 1453; F. B r o w n, S.R. D r i v e r, C.A. B r i g g s, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon with Appendix Containing the Biblical Aramaic*, Peabody, Massachusetts 1997, kol. 1034; L.D. H a w k, *Joshua*, *Berit Olam: Studies in Hebrew Narrative and Poetry*, Collegeville, Minnesota 2000, s. 154; H.M. D a l l a i r e, *Joshua*, s. 932.

stwo Izraelitów nad Amorytami. W ostatniej frazie opisu tego wydarzenia narrator stwierdza, że „JHWH walczył za Izraela” (Joz 10,14b).

Motyw Boga walczącego występuje w Piśmie Świętym także poza Księgą Jozuego. Jest również dobrze poświadczony w literaturze starożytnego Bliskiego Wschodu. W babilońskim micie *Enūma eliš* Marduk, najważniejszy bóg panteonu babilońskiego, pokonał w bitwie boginię Tiamat, personifikację słonych wód oceanu, dzieląc ją na dwie części i tworząc w ten sposób ziemię i niebo. W konsekwencji Marduk stworzył naturalny porządek dla życia ludzkiego oraz porządek polityczny korzystny dla Babilonu.⁸ Z kolei w jednym z mitów kananejskich, poświadczonych w tekstach z Ugarit, Baal – bóg deszczu i wiatru – odniósł zwycięstwo w walce z Jam – bogiem morza i rzek.⁹ W obydwu mitach podejmowali walkę, stając się stroną konfliktu. Te starożytne tradycje o wojnach bogów, którzy osobiście angażowali się w walki i wojny, wpływając w ten sposób na losy ludzi i świata, dowodzą pojmowania wojny jako wydarzenia religijnego. Autorzy biblijni w pewnej mierze podjęli takie rozumienie zbrojnych konfliktów. Dlatego w Starym Testamencie znajdujemy liczne wzmianki o wojnach Izraelitów, w których walczył sam JHWH (np. Wj 14,14.25; Pwt 3,22; 2Krn 20,29). On angażował się w militarne starcia i determinował ich wynik. Zapewniał zwycięstwo swojemu ludowi. W kilku tekstach prorockich znajdujemy jednak także zapowiedzi takiego samego, wojennego działania JHWH przeciw członkom narodu izraelskiego z powodu ich nieprawości i niesprawiedliwości (np. Jr 9,12-15; Am 2,12-16; 9,1-4; Mi 1).¹⁰

Egzegeci XX w. do wzmiankowanych w Starym Testamencie wojen, w których JHWH walczył pośród swego ludu, zaczęli odnosić określenie „wojna święta”.¹¹ Z czasem zaproponowano zastąpienie tego miana zaczerpniętą z tekstów biblijnych nazwą „wojna JHWH” (*milhāmāh jhwh* – np. Wj 15,3; Lb 21,14, 1Sm 18,17), która miała

⁸ J. B. Pritchard (red.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton, 1969², s. 60-72, 501-503.

⁹ *Tamże*, s. 129-142.

¹⁰ Por. H.D. Preuß, מלחמה *milhāmāh*, w: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 4, Stuttgart 1984, kol. 921-922; T. Hiebert, *Warrior, Divine*, w: D.N. Freedman (red.), *The Anchor Bible Dictionary*, t. 6, New York 1992, kol. 878.

¹¹ Np. F. Schwalli, *Semitische Kriegsallertümer: 1. Der heilige Krieg im alten Israel*, Leipzig 1901; G. von Rada, *Der Heilige Krieg im alten Israel*, Zürich 1951.

precyzyjniej oddawać istotę definiowanego zjawiska.¹² W takiej wojnie Izrael doświadczał aktywnej obecności JHWH, w tym jego miłości i gniewu.¹³

Księga Jozuego w kategorii „wojny JHWH” przedstawia walki Izraelitów związane z podbojem i wzięciem w posiadanie Kanaanu, ziemi obiecanej przez Boga (np. Joz 10,14.42; 23,3.10).¹⁴ Obecność JHWH jako wojownika walczącego za Izraela i zapewniającego Izraelitom zwycięstwa jest jednym z głównych tematów teologicznych księgi. JHWH jest Bogiem, który angażował się w życie Izraela, wkraczając w jego rzeczywistość w taki sposób, jaki był akurat konieczny. Zgodnie z treścią Księgi Jozuego Izraelici nie byli w stanie zająć Kanaanu bez walki. Te z kolei nie byłyby zwycięskie, gdyby za Izraela nie walczył sam JHWH.

Formą działania Boga JHWH dla dobra Izraela wspomnianą w Księdze Jozuego było dokonywanie rzeczy niezwykłych, poświadczających władzę JHWH nad mocami natury. Zalicza się do nich zatrzymanie i wysuszenie wód Jordanu (Joz 3,16; 4,23; 5,1) oraz wstrzymanie ruchu ciał niebieskich (Joz 10,12-13).¹⁵ Obok tych aktów JHWH, związanych z przełamywaniem obiektywnie stałego porządku w naturze, Księga Jozuego wzmiankuje o cudach, które należy rozumieć jako działania Boga w historii. W Biblii Hebrajskiej są one nazywane *niplā 'ôt*, a ich cechą jest oczekiwana przez człowieka, ale niemożliwa do wyjaśnienia, zmiana jakiejś jego konkretnej sytuacji. Takie cuda są zbawczymi dziełami Boga, których człowiek doświadcza jako ratujących i podtrzymujących życie (np. Wj 3,20; 34,10). W Księdze Jozuego termin *niplā 'ôt* („cuda”) występuje tylko w wypowiedzi Jozuego skierowanej do Izraelitów przed przejściem Jordanu (3,5) i odnosi się tam do nadzwyczajnych dzieł JHWH związanych z wypędzeniem mieszkańców Kanaanu.¹⁶

¹² Np. R. S m e n d, *Yahweh War and Tribal Confederation: Reflections upon Israel's Earliest History*, Nashville, Tennessee 1970. Więcej zob. np. G.H. J o n e s, „Holy War” or „Yahweh War”, *Vetus Testamentum* 25 (1975) 3, s. 642-658.

¹³ Por. T. L o n g m a n III, *Divine Warrior*, w: W.A. V a n G e m e r e n (red.), *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. 4, Grand Rapids, Michigan 1997, s. 544-545.

¹⁴ Zob. t e n z e, *lāham I, milhāmā*, w: *tamże*, t. 2, s. 779.

¹⁵ Zob. np. G. S z a m o c k i, *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1-5,1). Historiografia, teologia, pareneza*, Gdańsk 2011, s. 116,117, 328-329; H.M. D a l l a i r e, *Joshua*, s. 881.

¹⁶ Tak R.S. H e s s, *Giosuè. Introduzione e commentario*, *Commentari ai libri dell'Antico Testamento* Roma 2006, s. 130; G. S z a m o c k i, *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1-5,1). Historiografia, teologia, pareneza*, s. 107; zob. także J. C o n r a d, אלהים, w: G.J. B o t t e r-

To, co Izraelitom mogło się wydawać niewykonalne, a przynajmniej niezwykle trudne, co mogło przekraczać ich wyobrażenia, dzięki działaniu JHWH okazało się możliwe i realne. Bóg JHWH walczący za Izraela (*lhm lejišrā 'ēl*) i sprawiający cuda (*niplā 'ōt*) gwarantował im sukces: zajęcie ziemi Kanaan i wszelkie dobrodziejstwa związane z tym faktem. Dlatego w Księdze Jozuego Bóg, który walczy i czyni cuda, jest również Bogiem dającym Izraelitom ziemię, kraj (*ntn 'et-hā 'āreš*).

Ziemia, którą daje JHWH, jest określona jako „opływająca mlekiem i miodem” (5,6) i jako „dobra” (23,16). Można twierdzić, że ta jej dobroć wyraża się właśnie w tym, że opływa mlekiem i miodem.¹⁷ Zwrot *'ereš zābat hālāb ūd'ebāš*, tłumaczony na język polski przez „ziemia opływająca mlekiem i miodem”, który tylko raz występuje w Księdze Jozuego i siedemnaście razy w pozostałych księgach Biblii Hebrajskiej, zawsze odnosi się do kraju przeznaczonych dla Izraelitów. Metaforycznie opisuje go jako kraj urodzajny, doskonały pod względem gleby i klimatu, umożliwiający owocną hodowlę zwierząt i uprawę ziemi, które gwarantują obfitość pokarmu i dobrobyt.¹⁸

W tle frazy „ziemia opływająca mlekiem i miodem” mogą być stare idee religijne, znajdujące swój wydzźwięk także w kananejskiej literaturze mitycznej o Baalu. Według jednego z kananejskich tekstów bóg El, widząc we śnie, że „z nieba pada olej i strumieniami płynie miód” (KTU 1.6),¹⁹ przekonał się o powrocie do życia Baala, boga deszczu i wiatru, odpowiedzialnego za roślinność. Dla Ela Baal był dawcą oleju i miodu.

Analiza biblijnego określenia „ziemia opływająca mlekiem i miodem” oraz uwzględnienie przy jego interpretacji owych starych wy-

weck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 6, Stuttgart 1989 kol. 576-579; R. Albertz, פלא', *ni, wunderbar sein*, w: E. Jenni, C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, Gütersloh 1993⁴, kol. 417.

¹⁷ Por. np. W.C. Kaiser Jr., *Exodus*, w: T. Longman III, D.E. Garland (red.), *The Expositor's Bible Commentary. Revised Edition*, t. 1: *Numbers-Ruth*, Grand Rapids, Michigan 2008, s. 365.

¹⁸ Por. np. C. Houtman, *Exodus*, t. I: *Chapters 1:1-7:14*, Historical Commentary on the Old Testament, Kampen 1993, s. 356-357.

¹⁹ M. Dietrich, O. Loretz, J. Sanmartín (red.), *Die keilalphabetischen Texte aus Ugarit. Einschließlich der keilalphabetischen Texte außerhalb Ugarits*, Alter Orient und Altes Testament 24/1, Neukirchen-Vluyn 1976; cyt. za: M. Dietrich, O. Loretz, *Weiheitstexte. Mythen und Epen. Mythen und Epen IV*, Texte aus der Umwelt des Alten Testaments III/6, Gütersloh 1997, s. 1191.

obrażeń, znanych być może zarówno twórcom mitów jak i autorom i redaktorom tekstów Pisma Świętego, pozwala widzieć zatem w tym określeniu przede wszystkim świadectwo przekonania, że wszelkie dobrodziejstwo kraju przeznaczonego dla Izraelitów jest wielkim darem Boga JHWH.²⁰

JHWH dał Izraelitom ziemię jako dziedzictwo (*b^e/l^enah^alāh* – np. 11,23; 13,7), czyli na własność, której nie powinni być pozbawieni. Synowie Izraela otrzymali więc od Boga prawo do tej ziemi. Jednocześnie jednak byli świadomi, że ten Boży dar wymaga zagospodarowania, co można wnioskować ze słów izraelskich zwiadowców, którzy po powrocie z Jerycha zakomunikowali Jozuemu: „JHWH dał całą tę ziemię w naszą rękę [*b^ejādēnū*]” (2,24).²¹

Szczodrość Boga wyrażoną w darze ziemi podkreślają słowa z Joz 24,13, które według autora lub redaktora Księgi Jozuego stanowią konkluzję historycznego prologu poprzedzającego skierowane do Izraelitów wezwania Jozuego do uznania JHWH za jedyne Boga (24,14-24) i opis zawarcia przymierza w Sychem (24,25-28).²² Jozue miał wówczas powiedzieć w imieniu Boga: „Dałem wam ziemię, około której nie trudziliście się, i miasta, których wyście nie budowali, a w nich zamieszkaliście. Winnice i drzewa oliwne, których nie sadziliście, dają wam dziś pożywienie”.

W Księdze Jozuego, podobnie jak w Księdze Powtórzonego Prawa, Boży dar ziemi łączy się z darem spokojnego zamieszkania w niej. Najpierw obydwie dary są zapowiadane (Pwt 3,19-20; 12,10; 25,19 i Joz 1,13.15), a w kolejnych wypowiedziach, odnoszących się już do sytuacji po zajęciu kraju, jest stwierdzenie ich posiadania i doświadczenia. W Joz 21,43-44 czytamy: „JHWH dał Izraelowi cały kraj [*wajjittēn jhwh l'jśrā 'ēl 'et-kol-hā 'āreš*] (...) i wzięli go w posiadanie i zamieszkali w nim. I udzielił im JHWH spokoju dookoła

²⁰ Por. G. Szamocki, *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1 – 5,1). Historiografia, teologia, pareneza*, s. 339-345; zob. także A. Caquot, תַּשׁ, *d^ebaš*, w: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, Stuttgart 1974, kol. 139; P. D. Stern, *The Origin and Significance of „The Land Flowing with Milk and Honey”*, *Vetus Testamentum* 42(1992)4, s. 554-557; H. Ausloos, „A Land Flowing with Milk and Honey” *Indicative of a Deuteronomistic Redaction?* *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 75 /1999, s. 297-314.

²¹ Zob. G. Szamocki, *Hebrajskie wyrażenia be-/le-nachala („jako dziedzictwo”) i be-jad („w rękę”) w odniesieniu do Bożego daru ziemi dla Izraela*, *Przegląd Religioznawczy* 217 (2005)3, s. 3-8.

²² Zob. np. V. Fritz, *Das Buch Josua*, s. 239-249; H.M. Dallaire, *Joshua*, kol. 1038-1040.

[*wajjānaḥ jhwh lāhem missābīb*], (...) i nie ostał się nikt wobec nich z wszystkich ich wrogów. Wszystkich ich wrogów dał JHWH w ich rękę” (por. 11,23; 23,1).

Hebrajski czasownik *nwh*, który został zastosowany w Joz 21,44 w koniugacji przyczynowej (hifil) i przetłumaczony na język polski jako „udzielił spokoju”, niesie z sobą w pierwszej kolejności ideę siadania, osiedlania się na jakimś miejscu i odpoczywania.²³ W takim znaczeniu został użyty np. w odniesieniu do zachowania i sytuacji arki Noego, która osiadła (*wattānaḥ*) na górze Ararat (Rdz 8,4), a rzeczownikowy derywat tego czasownika, w tym samym fragmencie, mówiącym o zakończeniu potopu, oznacza miejsce odpoczynku (*mānôaḥ*) dla stopy wypuszczonej z arki gołębiczy (Rdz 8,9).

Według Joz 21,44, istotnym elementem daru spokoju jest nieobecność wrogów, będąca następstwem ich wcześniejszego pokonania. W Księdze Jozuego JHWH daje więc Izraelitom nie tylko ziemię do zamieszkania, lecz także stwarza warunki do życia w pokoju i bezpieczeństwie, co w szerszej perspektywie teologicznej należy rozumieć jak rzeczywistość zbawczą, jako stan zbawienia obejmujący całe życie.²⁴

Bóg wierny

Udzielone Izraelitom dobrodziejstwa, o których wspomina Księga Jozuego, były konsekwencją wcześniejszych obietnic JHWH (np. Wj 33,1-3; Pwt 12,9-10; 25,19; Joz 5,6). W wydarzeniach opisanych w księdze te obietnice się spełniały (1,13.15; 11,23; 21,45; 22,4). Dlatego JHWH ukazany jest w niej jako Bóg wierny danemu słowu, niezawodny i godny zaufania. Obraz Boga wiernego przymierzu i wynikającym z niego zobowiązaniom oraz złożonym obietnicom jest obecny także w Księdze Powtórzonego Prawa (np. Pwt 7,9; 32,4) i w innych pismach Starego Testamentu (np. Iz 49,7; 1Krn 17,24; Ps 89,2-3.6).²⁵ Księga Jozuego argumentuje poprawność i słuszność

²³ Np. W. G e s e n i u s, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin 1962¹⁷, kol. 491-492; L. K o e h l e r, W. B a u m g a r t n e r, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, kol. 641-642.

²⁴ Por. נָחַח *nūaḥ*, *ruhen*, w: E. J e n n i, C. W e s t e r m a n n (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, kol. 45-46; V. F r i t z, *Das Buch Josua*, s. 217; J. N. O s w a l t, נָחַח (*nūaḥ* I), w: W. A. V a n G e m e r e n (red.), *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. 3, s. 56-59.

²⁵ Więcej na temat prezentowania JHWH jako Boga wiernego w Starym Testamencie zob. np. A. J e p s e n, נָחַח, w: G. J. B o t t e r w e c k, H. R i n g g r e n, H. J. F a b r y (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, Stuttgart 1971, kol. 317, 343-344; H. W i l d b e r

tego obrazu dziełami uczynionymi dla dobra Izraela aż po jego spokojne i bezpieczne zamieszkiwanie w Kanaanie. O wierności Boga JHWH wobec danego słowa zaświadcza wyraźnie zdanie z Joz 21,45, stanowiące część podsumowania opisanych wcześniej zdarzeń: „Ze wszystkich dobrych obietnic (dosł. „z każdego dobrego słowa” – *mikkōl haddābār haṭṭōb*), które uczynił JHWH domowi Izraela, żadna nie zawiodła, lecz każda się spełniła”.

Stwierdzenie w Joz 21,43-45, że JHWH spełnił wszystkie obietnice – dał Izraelitom cały kraj, który poprzysiągł dać (w. 43) i użyzył im spokoju, oddając w ich ręce wszystkich wrogów (w. 44), może zastanawiać interpretatorów tego tekstu, ponieważ we wcześniejszych fragmentach znajdujemy wyraźne wzmianki, że Izraelici nie zajęli jeszcze całego kraju i nie wszyscy Kananejczycy zostali wypędzeni (np. Joz 13,1-7; 15,63; 16,10; 17,12-13). Jest jednak prawdopodobne, że autor podsumowania w Joz 21,43-45 chciał ukazać kontrast między wiernością JHWH wobec złożonych obietnic a niewiernością Izraela, która utrudniała wypełnienie całej misji. JHWH uczynił bowiem wszystko, co zamierzał i obiecał. Jeżeli coś nie zostało dopełnione, to jedynie z winy Izraelitów.²⁶

Bóg święty i zazdrosny

W ostatnim rozdziale Księgi Jozuego (24) jest przytoczony dialog Jozuego z rodakami (24,14-24), który poprzedza bezpośrednio zawarcie przymierza z JHWH (24,25-28). Według biblijnego tekstu, Jozue wezwał swoich rodaków do podjęcia decyzji odnośnie do ich służebnej relacji do JHWH. Po usłyszeniu deklaracji Izraelitów, że chcą służyć JHWH, gdyż On jest ich Bogiem, Jozue uznał tę opcję za niemożliwą. Swoją opinię uzasadnił zapewniającym stwierdzeniem, że JHWH jest Bogiem świętym i zazdrosnym (*'elōhîm qe'dōšîm hū' 'ēl-qannō' hū'*) i nie przebaczy im ich buntów i grzechów (24,19). W ten sposób Jozue przeszedł od skierowanej w stronę Izraelitów zachęty do oskarżenia. Być może chciał w ten sposób tylko skonfrontować

ger, נָדַב, 'mn, fest, sicher, w: E. Jenni, C. Westermann (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, Gütersloh 1994³, kol. 184; M.A. Grisanti, *Deuteronomy*, w: T. Longman III, D.E. Garland (red.), *The Expositor's Bible Commentary. Revised Edition*, t. II: *Numbers-Ruth*, kol. 570-571.

²⁶ Por. H.M. Dallaire, *Joshua*, kol. 1021; T.C Butler, *Joshua*, *Word Biblical Commentary* 7, Waco, Texas 1983, s. 235.

ich z powagą uroczystego przyrzeczenia, które dopiero co złożyli,²⁷ albo – co jest bardziej prawdopodobne – odkrył, że w odpowiedzi ludu nie ma pragnienia służenia wyłącznie JHWH. Izraelici mogli oddawać się służbie JHWH i jednocześnie służyć innym bogom, mniej wymagającym. Jozue znał taką sytuację z doświadczenia. Izraelici mogli postrzegać JHWH jako tego, który dotąd im towarzyszył i ich ochraniał, dlatego byli gotowi Go chronić i Mu służyć. Jozue domagał się jednak głębszej motywacji dla służenia JHWH. W tym celu odwołał się do natury Boga. O ile wcześniej, kierując do Izraelitów słowa samego JHWH, mówił o Nim, przypominając Jego łaskawe dzieło wybrania przodków Izraela, uformowania narodu i opieki nad nim, o tyle we wspomnianym dialogu w celu opisu natury JHWH użył dwóch teologicznie nośnych terminów: święty i zazdrosny.²⁸

Określanie boga „świętym” było popularne w tradycji kananej-skiej.²⁹ Świętość rozumiano tam jako atrybut boga, tajemniczy element, który wyróżniał go i oddzielał od wszystkiego, co stworzone. Tradycja biblijna przypisała tę jakość Bogu JHWH. W Księdze Izajasza jest opis prorockiej wizji Boga (Iz 6,1-13). Izajasz mówi tam, że ujrzał Pana jako króla, siedzącego na wysokim i wyniosłym tronie. Nad Nim stały serafiny, które wołały: „Święty, Święty, Święty, JHWH zastępów” (*qādōš qādōš qādōš jhwh š‘bā ’ōt*), po czym prorok dodaje interpretująco: „Cała ziemia jest pełna Jego chwały” (w. 1-3). Widzenie i słowa serafinów rozbudziły w Izajaszu poczucie nieczystości własnej i ludu, pośród którego mieszkał. Ta nieczystość dotyczyła warg, czyli organu mowy. Wizja świętości Boga uświadomiła zatem Izajaszowi, że ta świętość kontrastuje z nieczystością ludzkiej mowy.³⁰ Jeżeli natomiast przyjmiemy, że tekst Iz 6 opisuje powołanie Izajasza – już proroka – do kolejnej misji, co jest bardzo prawdopodobne (por. 1Krl 19-23), to wówczas przerażenie Izajasza wynikałoby z uświadomienia sobie, że jego dotychczasowe prorockie przepowiadanie o JHWH było nieadekwatne, nie odpowiadało rzeczywistości,

²⁷ Tak np. M.H. Woudstra, *The Book of Joshua*, s. 353.

²⁸ Por. T.C. Butler, *Joshua*, s. 274.

²⁹ Zob. np. H.-P. Müller, *קדש qdš, heilig*, w: E. Jenni, C. Westermann (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, kol. 598; J.A. Naudé, *קדש (qādaš)*, w: W.A. VanGemeren (red.), *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. 3, s. 875.

³⁰ Por. np. H.-P. Müller, *קדש qdš, heilig*, w: E. Jenni, C. Westermann (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, kol. 597-598.

którą poznał dopiero dzięki wizji opisanej w Iz 6.³¹ W każdym razie ta świętość JHWH, którą uświadomił sobie Izajasz, została zrozumiana przez niego jako wyraz doskonałości boskiego bytu, który przekracza wszystko, co stworzone.

W tekstach biblijnych świętość Boga JHWH ma charakter dynamiczny. Dynamizm ten wyraża się jednym razem w mocy zbawiającej (np. Wj 15,11), innym razem w mocy niszczącej. Drugiego przypadku dotyczy najstarsza biblijna wzmianka o JHWH jako Bogu świętym, za którą uznaje się wypowiedź z 1Sm 6,20: Gdy Bóg zabił siedemdziesięciu mężczyzn spośród ludzi z Bet Szemesz, którzy patrzyli na Arkę Przymierza, ale – według LXX – nie uczestniczyli w ogólnej radości z powodu przybycia Arki, mieszkańcy Bet Szemesz powiedzieli: „Kto może się ostać przed JHWH, Bogiem świętym [*hā'elōhīm haqqādōš*]”. Świętość jest w tym tekście rozumiana jako niszcząca moc Boga, który poczuł się osobiście dotknięty nieczułością obojętnych.³²

Z biblijnych pouczeń wynika, że dla ludu związanego przymierzem z JHWH Jego świętość ma także charakter zobowiązujący. Członkowie ludu JHWH mają naśladować swego Boga w świętości. To zobowiązanie zostało wyrażone w prawie Księgi Przymierza (Wj 22,30), a programowo wyłożone w tzw. Kodeksie Świętości (Kpł 17–26). W Kpł 19,2 jest wezwanie: „Bądźcie świętymi, bo Ja jestem święty, JHWH, Bóg wasz”. Podobne słowa czytamy w Kpł 20,7 i 20,26, gdzie po apelu o świętość jest uzasadnienie: „...bo Ja jestem święty, Ja JHWH, i oddzieliłem was od innych narodów, abyście byli moimi”.

Fakt, że Bóg JHWH, który objawia się na kartach Starego Testamentu, jest święty, oznacza, że jest całkowicie dobry i pozbawiony jakiegokolwiek zła. Doświadczenie takiego Boga domaga się od Jego ludu odpowiedzi przez własną świętość przypominającą świętość JHWH.³³

³¹ Więcej na temat charakteru i cech tekstu Iz 6 zob. np. J.D.W. Watts, *Isaiah 1–33. Revised Edition*, Word Biblical Commentary 24, Nashville, Tennessee 2005, s. 103-108; por. też Ch. Conroy, *Isaia 6: visione e missione*, <http://www.cjconroy.net/pr-it/pr2-t06a.htm#one> (dostęp: 28 III 2014).

³² Tak H.-P. Müller, דָּקָדָשׁ *qds̄, heilig*, w: E. Jenni, C. Westermann (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, kol. 597.

³³ Por. J.G. Gamie, *Holiness in Israel*, *Overtures to Biblical Theology*, Minneapolis, Minnesota 1989, s. 6-8; J.A. Naudé, קָדָשׁ (*qadas̄*), s. 879-880.

Niekiedy, zwłaszcza w prorockich proklamacjach sądu, zobowiązujący charakter świętości JHWH otrzymywał rolę kryterium oskarżenia przeciwko Izraelowi (np. Iz 1,4; 31,1; 63,10; Am 2,7). Z tym aspektem świętości JHWH mamy do czynienia również w wypowiedzi Jozuego w Joz 24,19. W stwierdzeniu, że Izraelici nie mogą służyć JHWH, ponieważ On jest święty, jest wyraz świadomości niemożności Izraelitów do sprostaną wymaganiom takiego Boga.³⁴ W tekście Joz 24,19 ujawnia się ostateczne rozpoznanie, że właśnie z powodu świętości JHWH Izrael nie może Mu służyć.

Natura Boga nie zmienia się. On jest zawsze święty. Różny może być jednak Jego stosunek do ludzi, w zależności od tego, czy zwracają się oni do Niego z wiarą, czy występują przeciwko Niemu. Dobrych spotyka wówczas nagroda, z źli zostają ukarani.³⁵

Ewentualna zmiana stosunku Boga do człowieka i karanie go za złe postępowanie wiąże się z cechą Boga, która w wypowiedzi Jozuego została dodana jako kolejny argument mający przemawiać za tym, że Izraelici nie mogą służyć JHWH. Chodzi mianowicie o zazdrość JHWH: „On jest Bogiem zazdrośnym” (*hū' 'ēl-qannō*) (Joz 24,19).

W Biblii Hebrajskiej wyrażenie *'ēl-qannō* występuje jeszcze tylko w Na 1,2, gdzie *qannō* jest pierwszą cechą JHWH w prorockim obrazie Boga (Na 1,2-7) nakreślonym przed zapowiedzią spustoszenia Niniwy (Na 1,8-14). Pięć razy natomiast został zastosowany synonim *'ēl qannā* (Wj 20,5; 34,14; Pwt 4,24; 5,9; 6,15). We wszystkich przypadkach służy on jako fundament uzasadnienia („ponieważ/bo...” – *kī*...) zakazu czci obcych bogów w kontekście przymierza zawartego przez JHWH z Izraelem. Przymierze uczyniło bowiem z Izraela lud JHWH a z JHWH Boga Izraela. Podstawą relacji przymierza była niczym niewarunkowana miłość JHWH do Izraela (np. Pwt 7,7-9). Ta miłość, przypieczętowana przymierzem, domagała się niepodzielnej miłości Izraela do swojego Boga (np. Pwt 6,4-5: „Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym. Będziesz miłował Pana, Boga twojego, z całego swego serca, z całej duszy swojej, ze wszystkich swych sił”) oraz wyłączności JHWH w izraelskim kulcie (np. Pwt 6,16: „Nie będziesz oddawał czci bogom obcym, spomiędzy bogów okolicznych narodów”). W przykazaniu Dekalogu, który jest do

³⁴ Por. T.C. Butler, *Joshua*, s. 275.

³⁵ Por. B.K. Walke, *Joshua*, s. 258.

kumentem przymierza, JHWH sam oświadcza, że brak lojalności ze strony Izraela przez kłanianie się obcym bogom i służenie im prowokuje Jego zazdrość (Wj 20,5; Pwt 5,9). Ta z kolei wyrazi się negatywnie w ukaraniu nieprawości niewiernych, którzy Go nienawidzą, i pozytywnie w okazaniu łaski osobom lojalnym wobec Niego, którzy Go miłują i strzegą Jego przykazań (Wj 20,5-6; Pwt 5,9-10).

W Joz 24 wypowiedź Jozuego o JHWH, Bogu zazdrosnym, jest rozbudowana przez frazę „i nie przebaczy wam buntów i grzechów” (w. 19). Po niej z kolei jest jeszcze zdanie warunkowe, które precyzuje, o jakie bunty i grzechy chodzi, i na czym będzie polegać kara: „Jeśli opuścicie Pana, aby służyć bogom obcym, ześle na was znów nieszczęścia, a choć przedtem dobrze wam czynił, wtedy sprowadzi zagładę” (w. 20).

Według Jozuego, tym, co pobudza JHWH do zazdrości, a potem do gniewu, karania i ostatecznie zniszczenia (23,12-13.16), jest nieuszanowanie przez Izraelitów wyłączności JHWH. Czczenie obcych bogów niesie z sobą ryzyko historycznej zagłady. Bóg nie przebaczy, a człowiek będzie musiał dźwigać bez ograniczeń skutki odejścia od JHWH. Wyobrażenie Boga nieprzebaczającego buntów i grzechów można uznać za najwyższy stopień tego, co komunikuje określenie „Bóg zazdrosny”.³⁶

Wyniki badań historyczno-krytycznych Księgi Jozuego sugerują, że wypowiedź Jozuego z Joz 24,19 o Bogu świętym i zazdrosnym, który nie przebacza niewierności, jest wyrazem refleksji deuteronomistycznej i to późnego pochodzenia.³⁷ Musiały być to już czasy, w których świętość i zazdrość Boga postrzegano jako pojęcia określające jedną właściwość Boga, którą za G. von Radem można nazwać

³⁶ Por. V. F r i t z, *Das Buch Josua*, s. 246-247

³⁷ Na temat datowania kompozycji Joz 24 zob. np. E. B l u m, *Die Komposition der Vätergeschichte*, Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 57, Neukirchen-Vluyn 1984, s. 45-61; J. V a n S e t e r s, *Joshua 24 and the Problem of Tradition in the Old Testament*, w: W. B. B a r r i c k, J. R. S p e n c e r (red.), *In the Shelter of Elyon. Essays on Ancient Palestinian Life and Literature in Honor of G. W. Ahlström*, Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 31, Sheffield 1984, s. 154; S. W y p y c h, *Przymierze i jego odnowa. Studium z teologii biblijnej Starego Testamentu*, Kraków 2003, s. 81-110; T. R ö m e r, *La fin de l'historiographie deutéronomiste et le retour de l'Hexateuque?* Theologische Zeitschrift 57 /2001, s. 269-280; t e n Ź e, *Book-Endings in Joshua and the Question of the So-Called Deuteronomistic History*, w: K. L. N o l l, B. S c h r a m m, *Raising Up a Faithful Exegete: Essays in Honor of Richard D. Nelson*, Winona Lake, Indiana 2010, s. 87-101.

„zazdrosną świętością”.³⁸ Słowa włożone w usta Jozuego miały skutecznie przestrzegać przed uleganiem pokusie i niebezpieczeństwu czczenia obcych Bogów obok JHWH i tym samym przed ogromnym ryzykiem zmarnowania szansy korzystania z owoców miłości JHWH wyrażonej w Jego błogosławieństwie.

Bóg żywy

W przemówieniu do Izraelitów tuż przed przejściem Jordanu Jozue zapewnił rodaków, że nadzwyczajne dzieła, jakich JHWH dokona przy wprowadzaniu ich do Ziemi Obiecanej, będą dla nich znakiem, że „Bóg żywy [*'el haj*] jest pośród nich” (3,10).

W Biblii Hebrajskiej wzmianka o Bogu/JHWH żywym wiele razy pojawia się w formułach przysięgi i zapewnień składanych przez ludzi i samego Boga.³⁹ W kilkunastu innych miejscach, w których JHWH jest opisany jako „żywy” (*haj*), chodzi głównie o inwektywy rzucone na obcych, którzy znieważali Boga Izraela (np. 1Sm 17,26.36; 2Sm 22,47; 2Krl 19,4), oraz wypowiedzi podkreślające kontrast między JHWH a obcymi bogami (np. Jr 10,10; Oz 2,1; 2Krl 19,16).⁴⁰

Uwzględnienie przy interpretacji określenia „Bóg żywy” (*'el haj*), występującego o wiele częściej rzeczownika „życie” (*hajjim*), pozwala stwierdzić, że starotestamentowe wypowiedzi z użyciem tych terminów chcą pouczyć, że życie jest nie tyle atrybutem Boga, ile raczej rezultatem Jego łaskawego działania. W Starym Testamencie Bóg życie daje (np. Pwt 30,15.19; Ml 2,5), ratuje (np. Ps 103,4), chroni (Ps 64,2) i jest źródłem życia (Ps 36,10). On dysponuje życiem i ma nad nim władzę. Inaczej byli postrzegani w literaturze bogowie narodów sąsiadujących z Izraelem. Autorzy mówili wprost o życiu i żywotności tych bogów. Świadectwem może być chociażby wspomniany już kananejski mit o Baalu, w którym El, zobaczywszy w sennym widzeniu spływające z nieba miód i oliwę, wykrzyknął: „Żyje wszechmoc-

³⁸ G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, tłum. B. Widła, Warszawa 1986, s. 165-166; zob. V. Fritz, *Das Buch Josua*, s. 247; E. Reuter, קַח־אֵל, w: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 7, Stuttgart 1993, kol. 60.

³⁹ W przysięgach ludzi: *haj-jhwh* – „na życie JHWH” (Sdz 8,19; 1Sm 14,39; 1Krl 2,24), *haj-'qdōna' jhwh* – „na życie Pana JHWH” (Jr 44,16), *haj hā'elohim* – „na życie Boga” (2Sm 2,27), *haj-'el* – „na życie Boga” (Hi 27,2); w zapewnieniu Boga: *haj 'anōki' / haj-'ani* – „ja żyję”, „na moje życie” (np. Pwt 32,40; Lb 14,21; Iz 49,18).

⁴⁰ Por. G. Gerleman, אֵלֵי הַיָּהּ, *leben*, w: E. Jenni, C. Westermann (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, kol. 554.

ny Baal, istnieje księżę, pan ziemi” Według Ela, zabity przez Mota Baal powrócił do życia.⁴¹

Bóg, który wprowadzał Izraela do Ziemi Obiecanej, o którym Jozue powiedział „Bóg żywy” (*'ēl ḥaj*), jest inny niż bogowie nie-Izraelitów w Kanaanie. Słowa Jozuego z Joz 3,10 mają charakter wyznania osobowego istnienia JHWH i Jego aktywnej obecności. Jako „Bóg żywy” JHWH jest obecny pośród swego ludu i działa dla jego dobra. Ma zdolność i moc towarzyszyć Izraelowi w jego drodze.⁴² Swoją aktywną obecność i moc JHWH zademonstrował w historii Izraela – w wyprowadzeniu z Egiptu i w perypetiach na pustyni – i okaże w przyszłości – we wprowadzeniu do Ziemi Obiecanej i związanym z nim wypędzeniem przed Izraelem mieszkańców Kanaanu.

Pan całej ziemi

Dwukrotnie w Księdze Jozuego Bóg JHWH jest nazwany „Panem całej ziemi” (*'ādōn kol-hā'āreš*) (3,11.13). W obydwu przypadkach chodzi znów o słowa Jozuego skierowane do Izraelitów przed przejściem Jordanu. W 3,11 mamy frazę „Arka Przymierza, Pan całej ziemi” (*'arōn habb'rit 'ādōn kol-hā'āreš*),⁴³ a w 3,13 „Arka JHWH, Pana całej ziemi” (*'arōn yhw' 'ādōn kol-hā'āreš*). W obydwu przypadkach tytuł „Pan całej ziemi” jest epitetem do „Arki” – w 3,11 nazwanej „Arką Przymierza” a w 3,13 „Arką JHWH”.

Arka przymierza, czyli skrzynia z tablicami Dekalogu, która towarzyszyła Izraelitom od Synaju niesiona przez kapłanów, była dla nich znakiem obecności Boga JHWH z Jego mocą i aktywnością dla ich dobra. Z racji zawierania tablic z przykazaniami przypominała

⁴¹ M. Dietrich, O. Loretz, J. Sanmartín (red.), *Die keilalphabetischen Texte aus Ugarit. Einschließlich der keilalphabetischen Texte außerhalb Ugarits*, s. 1191; zob. także komentarz w G. Szamocki, *Przejsie Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1 – 5,1). Historiografia, teologia, pareneza*, s. 344 oraz G. Gerleman, חיה *hjh, leben*, kol. 554-555.

⁴² Por. T.C. Butler, *Joshua*, s. 46-47; V. Fritz, *Das Buch Josua*, s. 49; J.L. Sicre, *Giosuè*, s. 110; H. Ringgren, חיה *hājaāh*, w: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, kol. 891-892; zob. także S. Kreuzer, *Der lebendige Gott. Bedeutung, Herkunft und Entwicklung einer alttestamentlichen Gottesbezeichnung*, Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament, 116, Stuttgart 1983.

⁴³ Hebrajska fraza *'arōn habb'rit 'ādōn kol-hā'āreš* stanowi problem gramatyczno-treściowy ze względu na przedmiot odniesienia drugiego członu. Komentatorzy zaproponowali różne rozwiązania. Przekład „arka przymierza, Pan całej ziemi” odpowiada zapisowi masoreckiemu z akcentem rozłącznym (*zaqef qaton*) nad *habb'rit*. Więcej zob. np. G. Szamocki, *Przejsie Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1 – 5,1). Historiografia, teologia, pareneza*, s. 46.

o przymierzu i wynikających z niego prawach – przywilejach i zobowiązaniach, a także stała się symbolem Bożego przewodnictwa. Jej obecność gwarantowała pomyślność i sukcesy militarne. W pewnym sensie arka ucieleśniała obecność Boga Izraela. Tytuły, jakie arce nadawano („Arka Boga” – np. 1Sm 3,3) „Arka JHWH” (np. Joz 6,3), „Arka Boga Izraela” (np. 1Sm 5,8), „Arka świadectwa” (np. Joz 4,16), „Arka Przymierza” (np. Joz 6,60), „Arka Przymierza JHWH zastępów siedzącego nad cherubami” (1Sm 4,4), są rezultatem rozmaitych doświadczeń Izraelitów i wyrazem ich świadomości obecności Boga nich. Gdy z czasem coraz większe stawało się doświadczenie Boga i relacji z Nim, gdy rosła religijna świadomość członków ludu JHWH, wówczas rozrastały się także teologiczne tytuły arki. Tytuł „Arka Przymierza, Pan/Pana całej ziemi” jawi się zatem jako owoc pracy redakcyjnej i refleksji teologicznej.⁴⁴

Określenie *'ādôn kol-hā'āreṣ* („Pan całej ziemi”) poza Księgą Jozuego występuje w Biblii Hebrajskiej jeszcze w czterech miejscach (Mi 4,13; Za 4,14; 6,5; Ps 97,5), w tekstach, które w opiniach komentatorów są uznawane na ogół za powygnaniowe. Epitet „Pan całej ziemi” wyraża w nich pełne mocy i uniwersalne panowanie Boga JHWH nad światem, nad jego naturą i dziejami jego mieszkańców.⁴⁵ JHWH jest w tych tekstach zaprezentowany jako ten, który ma władzę nad narodami, również wrogami Izraela, i jako Pan wszelkich okoliczności i sytuacji, w jakich znalazł się Jego lud.

Wyrażenie „Pan całej ziemi” odpowiada tytułowi „Bóg całej ziemi” (*'elōhê kol-hā'āreṣ*), który występuje w Iz 54,5. Został tam zastoso-

⁴⁴ Zob. np. H.-J. Zobel, אר"י, w: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, kol. 400-402; G.W. Coats, *The Ark of the Covenant in Joshua: A Probe into the History of a Tradition*, Hebrew Annual Review 9/1985, s. 145; C.L. Sewow, *Ark of Covenant*, w: D.N. Freedman (red.), *The Anchor Bible Dictionary*, t. 1, New York 1992, kol. 387-390; R. Grierson, S. Munro-Hay, *The Ark of the Covenant*, London 1999, s. 38; S. Owczarek, *Die Vorstellung vom „Wohnen Gottes inmitten seines Volkes” in der Priesterschrift: Zur Heiligtumstheologie der priesterschriftlichen Grundschrift*, Frankfurt am Main 1998, s. 148-155; G. Szamocki, *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1 – 5,1)*, *Historiografia, teologia, pareneza*, s. 171-172, 326.

⁴⁵ Zob. np. V. Fritz, *Das Buch Josua*, s. 51; J.M. Wiegand, *Michabuch*, w: F. Kogler (red.), *Herders Neues Bibellexikon*, Freiburg im Breisgau 2008, kol. 520; C. Rössel, *Sacharjabuch*, w: *tamże*, kol. 644-645; E. Zenger, *Das Zwölfprophetenbuch als Ganzes*, w: E. Zenger i in. (red.), *Einleitung in das Alte Testament*, Kohlhammer Studienbücher Theologie 1,1, Stuttgart 2006⁶, s. 556-558, 580-581; T.E. McComiskey, T. Longman III, *Micah*, w: T. Longman III, D.E. Garland, *The Expositor's Bible Commentary. Revised Edition*, t. 8: *Daniel – Malachi*, Grand Rapids, Michigan 2008, s. 528; K.L. Barker, *Zechariah*, w: *tamże*, s. 762.

sowany jako ostatni z sześciu tytułów JHWH, które kreślą obraz Boga pełnego mocy i łaskawego, wiernego przymierzu, zdolnego i chętnego do ponownego przygarnięcia do siebie swojego ludu, okazania mu życzliwości i zapoczątkowania nowego okresu zbawczego.⁴⁶

Uwzględnienie sensu tytułu „Pan całej ziemi” odniesionego do Boga Izraela w tekstach biblijnych poza Księgą Jozuego pozwala wnioskować, że w słowach Jozuego z Joz 3,11.13, umieszczonych w kontekście opisu wydarzeń poprzedzających przejście przez Jordan i wejście do Ziemi Obiecanej, epitet ten wyraża absolutne i uniwersalne panowanie JHWH. Określa JHWH jako Boga sprawującego niczym nieograniczoną i uniwersalną władzę na ziemi, kierującego nie tylko historią Izraela, lecz również pozostałych ludów, w tym także narodów, których ziemię Izraelici mają pościć. W koncepcji autora/redaktora Księgi Jozuego, JHWH został zaprezentowany Izraelitom przez Jozuego jako gwarant sukcesu wieńczącego ich wędrówkę przez pustynię w wierności JHWH oraz jako fundament pewności spełnienia się obietnic wejścia do kraju opływającego w mleko i miód.

Jest możliwe, że odniesienie do JHWH tytułu „Pan całej ziemi”, zarówno w Księdze Jozuego, jak i w pozostałych wspomnianych tekstach Starego Testamentu, jest echem konfrontacji religii Izraela z religiami jego sąsiadów. W religiach staroorientalnych, w tym także w religii Kananejczyków, władzę nad światem przypisywano najwyższemu z bogów. W Ugarit, był to Baal, a w Babilonii Marduk.⁴⁷

Według Księgi Jozuego, JHWH określony jako „Pan całej ziemi” przez Jozuego, został za takiego uznany również przez nie-Izraelitów, którzy słyszeli o Nim i Jego wielkich dziełach. Pierwszą, która to uczyniła, była jerychońska nierządnicza Rachab. Izraelskim zwiadowcom wyznała, że w następstwie tego, co JHWH uczynił dotąd dla Izraela i co zrobił z królami amoryckimi, On okazał się dla niej „Bogiem wysoko na niebie i nisko na ziemi” (Joz 2,11). Rachab uznała w JHWH najwyższą władzę boską, wobec której żaden przeciwnik nie może się ostać.⁴⁸

⁴⁶ Por. np. C. Westermann, *Das Buch Jesaja. Kapitel 40–66*, Das Alte Testament Deutsch 19, Göttingen 1986², s. 220–221; J.D.W. Watts, *Isaiah 34–66. Revised Edition*, Word Biblical Commentary, 25, Nashville, Tennessee 2005, s. 798.

⁴⁷ Baal otrzymał tytuł „książę, pan ziemi” (*zbl b' l ars*) a Marduk „pan krajów” (*bēl māṭāti*); zob. D. Pardee, *Ugaritic Myths: The Ba'lu Myth (1.86)*, w: W.W. Hallo (red.), *The Context of Scripture. I: Canonical Compositions from the Biblical World*, Leiden 1997, s. 271; A. Falkenstein, W. von Soden, *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete*, München 1953, s. 302, 311; V. Fritz, *Das Buch Josua*, s. 51–52.

⁴⁸ Zob. np. H.M. Dallaire, *Joshua*, s. 868–869.

Władzę i potęgę Boga Izraela rozpoznali również królowie Amorytów i Kananejczyków, którzy na wieść, że „JHWH osuszył wody Jordanu przed Izraelitami, aż do ich przejścia”, zatrzwożyli się i stracili odwagę (Joz 5,1). Nie wyznali wiary w JHWH, jak to uczyniła Rachab. Nie zwrócili się do Niego z wiarą, by znaleźć wyjście z sytuacji, by ocaleć. Pograżyli się natomiast w strachu i przerażeniu. Jeszcze inaczej postąpili Gibeonici. Przekonawszy się, że JHWH skutecznie urzeczywistnia swoje panowanie i realizuje swój plan, postanowili uciec się do podstępów i zawrzeć przymierze z Izraelitami (Joz 9,1-27, zwł. w. 24).

Powinności ludu wobec Boga

W tekście Księgi Jozuego znajdujemy nie tylko wypowiedzi o Bogu Izraela i Jego działaniu ale także informacje o postawie ludzi wobec tego Boga oraz wezwania i pouczenia dotyczące tej postawy. Wnioski o powinnościach wobec JHWH można odczytać ze skutków decyzji, jaką wobec Boga podejmowali bohaterowie Księgi (np. Rachab – 6,25, Akan – 7,16-26) oraz z zawartych w księdze wezwań kierowanych do Izraelitów przez ich lidera Jozue, a także wezwań samego Boga do Jozuego, a przez niego do Izraelitów.

Bogu JHWH, który jest bliski, dobroczynny, wierny, święty i zazdrosny, żywy i Panem całej ziemi, lud i jego lider powinien przede wszystkim zaufać (np. 1,6-7.9; 8,1; 10,25), przyłgnąć do Niego i Go miłować (np. 22,5; 23,8.11). Temu Bogu lud ma okazywać posłuszeństwo, strzegąc i wypełniając przepisy prawa Mojżeszowego (23,6). Izraelici mają też zachować dystans od ludów obcych, czczących innych bogów, i dystans od tych bogów (23,7; 24,14.23). Boga JHWH mają wysławiać (22,33), służyć Mu w szczerości i prawdzie (24,14), nie wypierać się Go, ale dochowywać wierności zawartemu z Nim przymierz (24,27).

Przesłanie o Bogu JHWH dla pierwszych adresatów księgi

Badania historyczno-krytyczne tekstu Księgi Jozuego uzupełnione o jego analizy synchroniczne prowadzą do wniosku, że aktualna księga jest owocem złożonego procesu literackiej formacji. W niektórych fragmentach możemy mieć do czynienia z zapisem starych narodowych i religijnych tradycji, datowanych na czasy przed wygnaniem babilońskim (587 r. przed Chr.), jednak zasadniczo kształt

księga otrzymała w okresie późniejszym, mianowicie w czasie wygnania lub po nim (po 539 r. przed Chr.). Wśród badaczy przeważa dzisiaj opinia, że jej ostateczna redakcja dokonała się w perskiej prowincji Jehud (Juda), czyli w okresie narodowo-religijnej odnowy i reorganizacji judejskiej społeczności, jako ludu Boga JHWH.⁴⁹ Przyjęcie takiej tezy sugeruje, by treści wyrażone w Księdze Jozuego, w tym także te, które kreślą obraz Boga JHWH, postrzegać najpierw jako pouczenie, na temat zachowania tożsamości ludu Bożego i troski o tę tożsamość, skierowane do tej konkretnej społeczności w jej aktualnych uwarunkowaniach.⁵⁰

Zapewnienie Boże

Autor lub redaktor Księgi Jozuego włożył w usta samego JHWH słowa zapewniające o Jego byciu razem z Jozue i z ludem (Joz 1,1-5). Świadomość bliskości Boga miała usuwać wszelkie niepokoje i lęki związane z realizowaniem w życiu Izraela Bożych planów (Joz 1,6-9; 3,7). Mieszkańcy Jehud, zwłaszcza repatrianci z Babilonii, będący pierwszymi adresatami tych słów, stali przed szansą zagospodarowania Bożego daru ziemi i ułożenia sobie życia w nowych warunkach. Entuzjazm, jaki zrodził się n skutek pojawienia się nowych perspektyw, stygł w obliczu napotykanych trudności. Terytorium prowincji zamieszkiwali nie tylko rdzenni Judejczycy, lecz także obcy, którzy pojawili się tam kierowani różnymi motywami. Do rozwiązania były problemy nie tylko polityczne, społeczne i ekonomiczne, ale i religijne. Odmienność religijna obcych oraz dzieje tych spośród Judejczyków, którzy nie doświadczyli wygnania (tzw. ludu ziemi), niosły z sobą zagrożenie sekularyzacji i niebezpieczeństwo odejścia od wiary w Boga ojców.⁵¹

⁴⁹ Zob. np. V. F r i t z, *Das Buch Josua*, s. 2-9; R. D. N e l s o n, *Joshua. A Commentary*, The Old Testament Library, Louisville, KY 1997, s. 5-9; J. N e n t e l, *Trägerschaft und Intentionen des deuteronomistischen Geschichtswerks. Untersuchungen zu den Reflexionsreden Jos 1; 23; 24; 1Sm 12 und 1Kön 8*, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 297, Berlin-New York 2000; G. H e n t s c h e l, *Das Buch Josua*, w: E. Z e n g e r i n. (red.), *Einführung in das Alte Testament*, s. 207-208; G. S z a m o c k i, *Polityczne i społeczno-religijne tło opowiadań o Proto-Izraelitach w Księdze Jozuego*, w: K. P i l a r c z y k (red.), *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. V, Suplement nr 4 do Studia Judaica, Kraków 2010, s. 14-13; t e n ż e, *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1 – 5,1). Historiografia, teologia, pareneza*, s. 222-225.

⁵⁰ Zob. np. L. D. H a w k, *Joshua*, s. XIII.

⁵¹ Por. np. G. S z a m o c k i, *Polityczne i społeczno-religijne tło opowiadań o Proto-Izraelitach w Księdze Jozuego*, s. 21-23.

Dla tych ludzi z pewnością pokrzepiające było to, że sam Bóg, kierujący od początku historią Izraela, zapewniał ich o swojej wierności, obecności i wsparciu. On sam, zawsze bliski i czyniący wszystko dla ich dobra, wzywał ich, by z ufnością i odwagą stawiali czoło wyzwaniom czasu i sytuacji. Każdy z adresatów księgi czuł się osobiście wezwany przez Boga do odwzajemnienia Jego miłości i wierności własną miłością i wiernością. W Księdze Jozuego Bóg JHWH przypominał adresatom, że uczynił już wiele dla Izraela. Co obiecał, spełnił. Takim pragnie pozostać. Szczęście Jego ludu zależy jednak także od wierności tego ludu wobec JHWH.

Pouczenia Jozuego i świadectwo Izraelitów

Jozue został przedstawiony w Księdze Jozuego jako wierny sługa Boga JHWH (Joz 24,19), pomocnik i następca Mojżesza (Joz 1,1-2), skuteczny lider Izraelitów i ich nauczyciel. W księdze czytamy, że prorok występował i przemawiał w imieniu całej społeczności Izraela (np. Joz 7,16; 8,26), wydawał rodakom instrukcje (np. Joz 6,22; 7,16), nauczał ich i upominał (Joz 23; 24,14-24). Izraelici uznawali jego rolę i okazywali mu posłuszeństwo.

Do Judejczyków czasów perskich znane z Księgi Jozuego słowa i postawa Jozuego oraz Izraelitów przemawiały wyjątkowo, ponieważ były pouczeniem i świadectwem braci. Przypomnienia Jozuego o bliskości Boga, o Jego dziełach, niejednokrotnie nadzwyczajnych, uczynionych dla dobra Izraela, o kierującej dziejami tego narodu obecności JHWH i Jego wierności złożonym obietnicom, o konsekwencji w realizowaniu wyznaczonego programu, na pewno dodawały otuchy repatriantom w Jehud. Z kolei pouczenia o świętości i zazdrości Boga JHWH, o tym, że jest On źródłem życia, stawały im na pewno wymagania, których realizowanie służyło pielęgnowaniu czystej wiary jahwistycznej oraz dbaniu o religijną i narodową tożsamość. Wielką skutecznością w umacnianiu wiary Judejczyków i kształtowaniu w ich umysłach właściwego obrazu Boga cieszyły się z pewnością passusy księgi o wiernej postawie Izraelitów z czasów Jozuego a także ich świadectwa o JHWH wyrażone przypisanymi im w Księdze Jozuego słowami.

Reakcje obcych

Nie-Izraelici wspomniani w Księdze Jozuego doświadczyli Boga JHWH w sukcesach narodu izraelskiego, zwłaszcza militarnych. Regowali trwogą i utratą odwagi (np. Joz 2,11; 5,1). Kto z nich wyznał wiarę w JHWH i podjął współpracę w urzeczywistnianiu Jego planów, jak Rachab, która w rezultacie przeszła na stronę Izraelitów, wspierając ich w zajęciu Jerycha i Kanaanu, ten ocalał (Joz 6,25). Inni, jak królowie Amorytów i Kananejczyków, musieli zginąć (Joz 12). Użycie podstępów przez Gibeonitów, czyli pójście za własną koncepcją, wprawdzie pozwoliło im ocalić życie, jednak ściągnęło na nich przekleństwo i uczyniło ich niewolnikami (Joz 9, zwł. w. 23).

Dla mieszkańców Jehud zawarte w Księdze Jozuego wzmianki o reakcji nie-Izraelitów na widzialne znaki obecności i działania Boga JHWH w historii Jego ludu mogły stanowić rodzaj wskazówki i przestrogi, by ocalenia, bezpieczeństwa i ochrony szukać jedynie zaufaniu Bogu JHWH, a nie gdzie indziej. Opisane w Księdze Jozuego konsekwencje trzech różnych postaw obcych wobec obecności i działania JHWH (Rachab, królów amoryckich i kananejskich oraz Gibeonitów) miały z pewnością moc przekonującą i odradzały zwracanie się do bogów obcych – często czczonych przez „lud ziemi” – kosztem właściwych relacji z JHWH.

Obraz JHWH nakreślony w Księdze Jozuego odpowiada opisane mu w niej etapowi dziejów. Przedstawia Boga JHWH jako tego, który dostosowywał się niejako do historii. On w tej historii brał udział, i co więcej – On tą historią kierował. JHWH został ukazany w Księdze Jozuego w taki a nie inny sposób, bo taka a nie inna była opisana w księdze historia wraz z jej „potrzebami” i wyzwaniem: wchodzenie do nieznanego kraju, konieczność militarnej i religijnej konfrontacji z ludami Kanaanu, zachowanie nadziei i odwagi, dochowanie wierności JHWH przez posłuszeństwo Jego prawu.

Z drugiej strony autorzy i redaktorzy Księgi Jozuego myśleli na pewno o bezpośrednich adresatach – o ich sytuacji i potrzebach. Temu podporządkowali konstrukcję księgi, w tym także wybór, rozmieszczenie i przyporządkowanie wszelkich elementów będących nośnikami przesłania o Bogu JHWH.

ks. Grzegorz SZAMOCKI